

Historisk materialisme eller historisk syntese?

Helt frem til Hitlertiden har den historiske materialisme vært en moderne moteretning. Flere og flere historikere har meldt sig som aktive tilhengere av den. En ikke liten del av de siste års historiske litteratur må føres inn under kategorien. Med stolthet har tilhengerne av læren gjort gjeldende at de kan støtte sig både til en filosofisk grunnbetraktning og til en politikk som utvilsomt har hatt store seiervinninger i vår egen tid. Ikke minst dette siste bidrog meget til å bringe retningen på mote. Der hender jo at begivenheter optrer som reklameagenter for bestemte idéer, og bolsjevismens seier i Russland virket verden over som en førsteklasses annonse for den historiske materialisme.

Fortjener nu denne lære å innta en lederstilling i historisk forskningsarbeid?

Det er ikke lett å gi et til alle sider avveiet svar på dette spørsmål. Uttrykket »den historiske materialisme» blir nemlig ikke sjelden brukt om et nokså omfattende idékompleks, og de forfattere som hylder læren og følger dens metoder, er på ingen måte samstemmige i sin forståelse av det vesentlige i den. Alle er imidlertid enige om ett: læren er en skapning av Karl Marx og har fått sin klassiske form av ham. De fleste materialistiske historieforskere påberoper sig også hans autoritet for nettop sin opfatning av læren. Iallfall når en har fått den oppgave å behandle spørsmålet innenfor rammen av et foredrag, vil det derfor ikke bare være den formålstjenligste, men sikkert også den eneste mu-

---

Foredrag i Lund 20. mars 1934. — Endel bemerkninger er føiet til for å presisere min opfatning overfor spørsmål jeg fikk i samtaler etterpå.

lige måte å ta saken på, å koncentrere hele fremstillingen om læren sånn som den fremtrer hos Marx selv.

Første gang Marx kom inn på tankegangen, var sikkert i den avhandling om Ludwig Feuerbach som han begynte på om sommeren 1845 og syslet med til utpå høsten året etter. Her hadde han til hensikt å holde oppgjør med hele den tyske historieskrivning. Dette oppgjør skulde tjene som innledning til en påvisning av den innsats Feuerbach hadde gjort i utviklingen av tysk filosofi. Men Marx greidde ikke å gjennomføre planen. Han fikk bare ferdig de første kapitlene. Heller ikke disse bragte han selv i trykkferdig stand. Rent formelt virker derfor utviklingen temmelig skissemessig. Men da Marx her som i sine andre skrifter viste forkjærlighet for å opstille enkelte antitetisk utformede glanssetninger om de centrale ting i emnet, er hans opfatning på alle viktigere punkter blitt tilstrekkelig tydelig uttrykt.

Utgangspunktene for den kritikk Marx i avhandlingen om Feuerbach rettet mot de tyske historikere, er en rekke selvsagtheter av den type som vi i Norge med en hentydning til en skildring hos Ludvig Holberg pleier å kalle for »firkantede sannheter». Således skriver han: »Die erste Voraussetzung aller Menschengeschichte ist natürlich die Existenz lebendiger menschlicher Individuen.» Og: »Wir müssen ... damit anfangen, dass wir die erste Voraussetzung aller menschlichen Existenz, also auch aller Geschichte konstatieren, nämlich die Voraussetzung, dass die Menschen im Stande sein müssen zu leben, um »Geschichte machen« zu können. Zum Leben aber gehört vor Allem Essen und Trinken, Wohnung, Kleidung und noch einiges Andere. Die erste geschichtliche Tat ist also die Erzeugung der Mittel zur Befriedigung dieser Bedürfnisse . . .» Denne tankegang utvikler han så videre i adskillig detalj. Der er neppe noe å innvende mot det han her anfører. Enhver socialøkonom både før og etter Marx har sagt det samme, omenn alminneligvis med noe andre ord. Alle mennesker er da også på det rene med disse ting. Om nu Marx har rett i at de tyske historikere på hans tid glemte å ta hensyn til disse

grunnleggende sannheter, noe jeg personlig ikke kan dømme om, da jeg ikke kjenner dem, er det meget graverende for disse forfattere, og de fortjente fullt ut å få en omgang. Noe mer er der neppe å si om den ting. Marx går nemlig i sine bemerkninger om grunnlaget for den menneskelige virksomhet ikke utover det alle kan være enige om.

Anderledes forholder det sig med den senere del av disse kapitlene fra 1845 og 1846. Her gjør nemlig Karl Marx et forsøk på å trekke op et historisk utviklingsskjema som han på liv og død vil presse alle forgangne begivenheter inn i, og her har vi allerede tilstede de hovedledd som senere blev satt inn i den historiske del av det kommunistiske manifest.

Noen teoretisk utformning av det som siden blev kalt »den historiske materialisme» finner vi derimot efter mitt skjønn ikke i avhandlingen om Ludwig Feuerbach. Enkelte vil kanskje finne denne min opfatning for kategorisk, og de vil kunne påberope sig en ytring av Engels. Det må også innrømmes at har en først lest den senere utformning Marx gav av læren, vil en med full rett kunne si avhandlingen om Ludwig Feuerbach ligger i nøiaktig samme tankelinje. Men denne kjensgjernning beviser ikke nok. Iallfall må det stå klart for enhver uhildet iakttager at om der aldri var kommet noen annen fremstilling fra Marx av hans teori, vilde han ikke ha gjort furore med den.

Imidlertid har det bare litteraturhistorisk interesse å drøfte disse spørsmål. For avhandlingen om Ludwig Feuerbach kom ikke til å få noen annen innflytelse på utformingen av læren om den historiske materialisme enn den at Marx selv senere hentet enkelte tanker og uttrykk fra den. Sålenge Marx levet blev der nemlig bare offentliggjort bruddstykker av dette ungdomsarbeid, og i sin helhet er det ikke blitt trykt før i 1932, da Adoratskij har tatt det op i en samling avhandlingsfragmenter som han under titelen »Deutsche Ideologie» har stillet i spissen for femte bind av den beundringsverdige velredigerte Marxutgave han utgir efter opdrag av Marx-Engels-Lenin-Institutet i Moskva.

Den fremstilling av den historiske materialisme som er kommet til å danne grunnlaget for læren, ja som kan sies å inneslutte den i helhet, flettet Marx inn i fortalen til sitt verk »Zur Kritik der politischen Ökonomie«, som kom i 1859. Den er så knap at det er mulig i dette foredrag å gjengi den i helhet. En smule fritt oversatt lyder den sånn:

Menneskene inngår i sin samfundsmessige produksjon bestemte, nødvendige produksjonsforhold, som er uavhengige av deres vilje og svarer til et bestemt utviklingstrin.

Helheten av disse produksjonsforhold danner samfundets økonomiske struktur, dets virkelige grunnlag; på dette hever der sig en rettslig og politisk overbygning, som svarer til bestemte samfundsmessige bevissthetsformer.

Produksjonsformene for det materielle liv betinger hele den sociale, politiske og åndelige livsprocess. Det er ikke menneskenes bevissthet som bestemmer deres tilvær, men deres samfundsmessige tilvær som bestemmer deres bevissthet.

På et visst utviklingstrin kommer samfundets materielle produktivkrefter i motsigelse til de forhåndenværende produksjonsforhold, eller — noe som bare er et rettslig uttrykk for det samme — til de eiendomsforhold produktivkreftene tidligere har beveget sig i. De forhold som inntil da har betinget utviklingen av produktivkreftene, slår på dette tidspunkt om i lenker for dem. Der inntreer en epoke av social revolusjon. Med endringen av det økonomiske grunnlag forvandles langsommere eller raskere hele den uhyre overbygning.

I betraktningen av slike omveltninger må en bestandig skjelne mellem den materielle omforming av de økonomiske produksjonsbetingelser, som lar sig fastslå med naturvidenskapelig sikkerhet, og de rettslige, politiske, religiøse, kunstneriske eller filosofiske, kort sagt ideologiske former som menneskene blir sig konflikten bevisst i og

utkjemper den i. Likeså litt som en kan dømme et menneske efter den mening det har om sig selv, likeså litt kan en utlede en slik omveltningsepoke av menneskenes bevissthet, men må langt heller utlede bevisstheten av motsetningene i det materielle liv og av konflikten mellom samfundets produktivkrefter og produksjonsforhold.

En samfundsform går aldri under før alle de produktivkrefter er blitt utviklet som den kan rumme; nye og høiere produksjonsformer trer aldri isteden før deres livsbetingelser er utruget i skjødet av det gamle samfund.

Derfor stiller menneskeheten sig bare opgaver som den kan løse; for ved nærmere undersøkelser vil en bestandig finne at opgaver bare opstår der hvor de materielle betingelser for deres løsning enten alt er tilstede eller i det minste befinner sig i tilblivelsesprocess.

I store omriss kan de økonomiske samfundsformers fremadskridende epoker betegnes som asiatiske, antikke, feudale og moderne borgerlige produksjonsmåter. De borgerlige produksjonsforhold representerer den siste form for den samfundsmessige produksjonsprocess som rummer en motsetning, en motsetning ikke av individuell art, men en motsetning som vokser frem av individenes samfundsmessige livsbetingelser. Men i skjødet av det borgerlige samfund utvikler der sig produktivkrefter som tillike tilveiebringer betingelsene for en ophevelse av denne motsetning. Med denne samfundsform avsluttes derfor det menneskelige samfunds forhistorie.

Så knapp som denne fremstilling er, så sammenpresset form som de mange påstander i den har fått og så løst trukket op som linjene i tankeutviklingen er blitt, byr det på de største vanskeligheter å gi en tolkning av læren som ikke i et eller annet stykke kan komme til å ligge på siden av de meninger forfatteren selv nært dengang han skrev. Derfor turde det gi størst klarhet å trekke frem de springende punkter i tankegangen, ett for ett, og feste oppmerksomheten ved den betydning der må tillegges hvert enkelt av dem.

Det første som springer i øinene er da det sterkt deterministiske preg hele fremstillingen har fått. Aller tydeligst kommer det kanskje frem i begynnelsesordene om at menneskene under sitt produksjonsmessige virke »inngår ... produksjonsforhold som er uavhengige av deres vilje».

Nu er det ikke så underlig at Karl Marx var blitt påvirket av den deterministiske filosofi. I midten av det 19. århundre var den nemlig på mote. Ingen tvilte på at den hadde full gyldighet innenfor det erfaringsområde som beskrives i naturvidenskapene. Mer eller mindre umiddelbart blev den overført til socialvidenskapene, næsten alltid uten nærmere undersøkelse av om den passet også på det erfaringsområde som disse videnskaper beskriver.

Nu volder det tilsynelatende ingen vanskelighet å anlegge et deterministisk syn på historien. Den forsker som ser tilbake på begivenhetene, iakttar nemlig en kontinuitet, som for hans bevissthet meget vel lar sig forklare ved å bestemme enhver iaktatt fortidig begivenhet som en nødvendig følge av de tidligere begivenheter den kontinuitetsmessig var knyttet sammen med. For å uttrykke det kort: determinismen er en brukbar arbeidshypotese for en vurdering i ettertid.

Ganske anderledes tok det hele sig ut dengang det hendte. I enhver historisk begivenhetssammenheng går nemlig menneskelige beslutninger inn som integrerende ledd, og beslutningene fattes i foruttid til de begivenheter det er hensikten å virke inn på. Men for fremtidstenkningen er determinismen en dårlig hjelper. Kommende begivenheter av samfundsmessig art lar sig ikke enstydig bestemme ved hjelp av begivenheter som alt har avspilt sig. Enhver som skal fatte en beslutning, tenker under den forutsetning at han selv har et valg mellom å gi de begivenheter han kan innvirke på den ene eller den annen retning, og han tenker videre under den forutsetning at alle de andre individer som gjennom sine beslutninger kan virke inn på de samme begivenheter, har et tilsvarende valg. Derfor er enhver ærlig fremtidstenkning alternativ. Skal nu en historiker leve

sig så meget tilbake i en fortidig situasjon at han blir istand til å gjenskape den, da må han ha tenkt sig så inn i den at han kann gripe alle de hvis'er som reiste sig for de overveiende mennesker dengang beslutningene skulde fattes. Han må frigjøre sig fra det bånd hans kjennskap til de senere begivenheter legger på hans evne til å tenke med fortidens mennesker. Først i de øieblikk da han slipper den deterministiske binding, vil gjenopplevelsen av det svunne kunne fylle hans sinn.

For en historiker er derfor determinismen en tidspunkts-hypotese, som bare kan få gyldighet når begivenhetene sees i et bestemt tidsperspektiv, nemlig det tilbakeoverskuende. Men dette gjør at en historisk lære som har et sterkt deterministisk preg, må mottas med forbehold.

Den annen særegenhet ved fremstillingen hos Marx er at han opererer med begrepet »samfundsmessige bevissthetsformer». Her har vi å gjøre med et typisk innslag fra romantikkens ideologi. Romantikerne hadde nemlig en forkjærlighet for i begreper som »folket» og »samfundet» å se en slags mystiske vesener utstyrt med bevissthet, følelser og instinkter. I det 19. århundre gav de antropomorfistiske tendenser sig såne uttrykk.

For en realistisk og eksakt opfatning derimot hører et begrep som »samfundsmessige bevissthetsformer» overhodet bare hjemme i den rene diktningens verden. Enhver realistisk forsker er nemlig på det rene med at all bevissthet vi er istand til å iaktta bare eksisterer hos enkeltindivider, og derfor må vi innse at »samfundets økonomiske struktur» til enhver tid er blitt oppfattet på ulike måter av de forskjellige bestemte individuelle bevisstheter.

For det tredje går Karl Marx uten videre ut fra at det er menneskenes »samfundsmessige tilvær som bestemmer deres bevissthet» og ikke omvendt. Med denne setning har Marx ikke bare benektet at det skulde være »menneskenes bevissthet som bestemmer deres tilvær», men også benektet ethvert vekselvirkningsforhold mellem bevissthet og tilvær, en benektelse som for det første inneholder en meget dristig

filosofisk påstand og for det annet vilde føre til en opfatning av den historiske kausalitet neppe noen historiker kunde anvende i alvor.

For det fjerde hevder Karl Marx at de bestemmende faktorer i den historiske utvikling er »samfundets materielle produktivkrefter» og »de forhåndenværende produksjonsforhold». Logisk sett må det sies at denne påstand inneholder kjernen i hele læren. En kunde derfor hatt skjellig grunn til å vente at Karl Marx i selve denne sin fremstilling hadde gitt en klar og utvetydig definisjon av det virkelighetsinnhold han mente å betegne med disse to begrepsuttrykk. Det har han imidlertid fritatt sig for å gjøre. Men det blir da umulig å underkaste læren noen eksakt drøftelse. I mangel av tydelig forklaring hos Karl Marx selv kan nemlig enhver så å si efter godtykke legge mer eller mindre inn i disse to begrepsuttrykk; her er også åpnet et vidt spillerum for stridigheter mellem apologetisk innstilte fortolkere.

Offentliggjørelsen av »Deutsche Ideologie» synes å gi forklaringen til den ubestemthet Marx har gjort sig skyldig i på dette kardinalpunkt. I avhandlingen om Ludwig Feuerbach bruker han nemlig ordene »produktivkrefter» og »produksjonsforhold» på en måte som synes å tyde på at han må ha tatt dem for gjengse begreper i den socialøkonomiske faglitteratur. Dette er imidlertid ikke tilfellet. Det Karl Marx egentlig har ment med begrepsuttrykkene vil det vel derfor neppe noen gang være mulig å slå fast med sikkerhet. Utelukket er det ikke at Marx dengang han skrev fremstillingen, har vært uklar i sin egen tanke. Der er iallfall ett moment som tyder på det. I et manuskript fra 1857, som Kautsky offentliggjorde i 1907, taler nemlig Marx om »begrepene produktivkraft (produksjonsmiddel) og produksjonsforhold». Her identifiserer han altså sitt eget begrep »produktivkraft», som synes å være av dynamisk natur, med det almindelige socialøkonomiske begrep »produksjonsmiddel», som vanlig bestemmes statisk. Nu kan det tenkes at senere offentliggjørelser vil bringe for dagen klarere uttalel-

ser av Marx om de to begrepsuttrykk. Men er disse falt på andre tidspunkter enn da læren blev fremsatt, vil de ikke gi noe fullgyldig bevis for det han mente dengang. Endelig er det å si at de forskere som sogner til den historiske materialisme, neppe kan sies å følge noen ensartet opfatning av begrepene »produktivkrefter» og »produksjonsforhold».

Den femte særegenhet ved læren er påstanden om at menneskene alltid blir sig sine økonomiske konflikter bevisst og utkjemper dem i andre former, — rettslige, politiske, religiøse, kunstneriske eller filosofiske.

Her har vi å gjøre med en naken påstand. Den er fremsatt uten det ringeste forsøk på å anføre det mest beskjedne bevis. Likevel har påstanden spillet en stor rolle for de historiske materialister. Overalt prøver de å finne økonomiske årsaker til konflikter på andre områder. Nu kan dette naturligvis i mange tilfeller lykkes. De fleste menneskelige beslutninger blir nemlig bestemt av motivkomplekser som inneslutter økonomiske momenter, fordi så å si ethvert fenomen i menneskelivet har en økonomisk side. Faren ved påstanden hos Karl Marx er imidlertid den at forskere som slutter sig til hans lære, kommer til å gå ut fra en forhåndsinnstilling som lett bringer dem til å undervurdere betydningen av eller likefrem nekte eksistensen av de ikke-økonomiske årsaker og motiver de måtte støte på under sin analyse av virkelighetens mangfoldighet.

Forresten må enhver som beskjeftiger sig med moderne historie bli oppmerksom pa den ting, at i tiden efter 1850 blir menneskene sig de økonomiske motsetninger mer og mer bevisst i økonomiske former og kjemper en rekke av dem ut som rent økonomiske konflikter.

For det sjette hevder Marx at en samfundsform aldri går under før alle de produktivkrefter er blitt utviklet som den kan rumme. Denne påstand har Marx hentet fra Hegels evolusjonslære. Den er en ren deduksjon fra et bestemt romantisk-filosofisk system.

Men det vil aldri bli mulig ved noen menneskelig forskning å slå fast omfanget og styrken av de »produktivkrefter»

en bestemt samfundsform rummer. Om de er eller ikke er blitt utviklet når samfundsformen går under, er derfor noe som bare vil kunne avgjøres ved skjønn. I visse tilfeller kan dog dette skjønn være sterkt begrunnet. I et enkelt tilfelle fra dette århundres historie kan vi endog med sikkerhet uttale en dom om forholdet. Utvivlsomt kan vi nemlig si at da det kapitalistiske samfund i Russland gikk under høsten 1917, hadde det bare fått utviklet en ganske liten brøkdel av de »produktivkrefter» det rummet.

Den syvende særegenhet Marx legger frem, er den påstand at menneskeheten bare stiller sig opgaver den kan løse.

Her har vi nu for det første å gjøre med en av de vanlige romantiske personifikasjoner. »Menneskeheten» er jo bare et integralbegrep, og »menneskeheten» har derfor aldri stillet sig noen opgave. De enkelte mennesker derimot stillet sig stadig opgaver, og sannheten er vel nærmest den at hvert enkelt individ bare er istand til at løse en meget liten brøkdel av de opgaver han stiller sig. I tidens løp har jo også et ikke lite antall mennesker tumlet med opgaver som senere er funnet principielt uløselige. Tenk bare pa cirkelens kvadratur, vinkelens geometriske tredeling og perpetuum mobile. De fleste vil vel også regne spiritistenes opgave — å opnå forbindelse med de avdøde — som hørende til den samme klasse. Og uansett det sluttstandpunkt enhver av oss tar til de religiøse problemer, må vi allesammen være på det rene med at religionenes historie forteller en lang saga om opgaver som blev stillet, men som det ikke er lykkes å løse.

For det ottende inneholder fremstillingen en rent avskrekkende forenkling av de »økonomiske samfundsformers fremadskridende epoker», idet de betegnes ved slagordene »asiatiske, antikke, feudale og moderne borgerlige». Om denne skjemativering kan det være tilstrekkelig å si én ting: den viser at Marx ikke hadde studert kildene.

Den niende og siste særegenhet ved fremstillingen er profetien om at når de borgerlige samfundsforhold er gått under, er det menneskelige samfunds »forhistorie» slutt, idet

utviklingen da har fått lagt *ad acta* »den siste form for den samfundsmessige produksjonsprosess» som rummer motsetninger vokset frem av individenes samfundsmessige betingelser.

Når en har lest disse sluttfraser, føler en sig fristet til å utbryte med Peer Gynts ord til den fremmede passasjer:

Der slapp det ut av ham tillsisst! —
han var en tråkig moralist.

Altfor tydelig viser nemlig disse sluttordene at det Karl Marx hele tiden har hatt for øie, var å bygge op en teori med agitatorisk sikte. At de motsetninger i verden som skyldes »individenes samfundsmessige livsbetingelser» plutselig skulde forsvinne, fordi en enkelt samfundsform gikk under, det er jo en så romantisk tanke at det ikke er lett å tenke sig den fremsatt uten bihensikt selv av en Hegelelev.

Skal en vurdere Karl Marx rettferdig, må en forresten huske på at »den historiske materialisme» sånn som den blev formet i dette forordet både var en fullstendig ny teori og dessuten en utpreget kampteori. Marx hadde fått øie på den betydning de økonomiske og sociale forhold har for samfundsutviklingen, og de fleste videnskapsmenn som mener å ha gjort en opdagelse, er i glede over det nye de har funnet tilbøielige til å overvurdere betydningen av det. For Karl Marx gjalt det dessuten i særegen grad å gi en så skarp formulering av sin nye teori at den kunde få gjennomslagskraft i angrepene på den tidligere historieskrivning. I dette hadde Karl Marx held med sig. Teorien fikk gjennomslagskraft. Enhver uhildet iakttager vil også måtte innrømme at den forsåvidt har hatt overordentlig gagnlige virkninger for den historiske forskning som den har bragt en rekke historikere til å vie den økonomiske side ved utviklingsgangen en langt større oppmerksomhet enn tidligere tiders ensidig politisk orienterte historiske forfattere hadde gjort. Men å innrømme dette betyr ikke noen tilslutning til den historiske materialisme som dogme.

De troende marxister synes imidlertid å mene at Karl

Marx ved den »opdagelse» han forkyndte i sin berømte foretale har oppnådd å avdekke historiens indre mekanikk. De går nemlig ut fra at når det lykkes å påvise økonomiske årsaker til de historiske begivenheter, er kausalanalysen drevet tilbake til det vi kan kalle »historiens førsteårsaker». Her må det innrømmes at marxistene kan støtte sig til en ganske gjengs opfatning, som i adskillig tid har gjort sig gjeldende i vide kretser, og det også på videnskapelige områder, den opfatning nemlig at økonomiske årsaker er noe primært eller iallfall noe som er helt primitivt bestemt, idet de økonomiske handlinger har vært betraktet som utslag av en behovsdeterminert og ukomplisert menneskelig egoisme.

I den filosofiske litteratur er denne karakteristikk av den økonomiske årsakssammenheng riktignok ikke blitt godtatt som stemmende med virkeligheten, men enkelte fremstående forskere har hevdet at den iallfall lar sig anvende som en overmåte formålstjenlig fiksjon ved den rent teoretiske beskrivelse. Almindelig blir i denne forbindelse Adam Smith's autoritet påberopt. Særlig tydelig er tankegangen kommet frem hos Friedrich Albert Lange i hans verk »Geschichte des Materialismus»; sin klassiske form i moderne filosofi har den funnet hos Vaihinger, som uttrykker den på følgende måte i sin »Philosophie des Als ob»:

Das Standard-Beispiel für diese Methode ist die Art und Weise, auf welche Adam Smith die Nationalökonomie begründete. Darin, in dieser abstraktiven Methode, besteht das Hauptverdienst seiner Leistung. Der ganze Kunstgriff besteht darin, dass Smith alle wirtschaftliche Handlungen der Gesellschaft so betrachtet, als ob sie einzig und allein vom Egoismus diktiert wären: er sieht dabei ab von allen anderen Faktoren, z. B. Wohlwollen, Sittlichkeit, Gerechtigkeit, Billigkeit, Mitleiden, Gewohnheit, Sitten und Gebräuchen.

Når en leser disse setninger hos Vaihinger, må en få det inntrykk at Adam Smith selv skulde ha uttalt at han under sin beskrivelse av den økonomiske virksomhet vilde

se bort fra alle de menneskelige motiver som ikke var diktert av behovsbestemt egoisme. Men i hans store social-økonomiske verk »Wealth of Nations» leter en forgjeves efter noen lære om de menneskelige motiveringer. Utgangspunktene er helt andre. Forklaringen er den at for Adam Smith's egen opfatning utgjorde »Wealth of Nations» bare et ledd i en omfattende samfundsbeskrivelse, som han hadde planlagt å gi i tre store avhandlinger, og læren om de menneskelige motiver har han utviklet i det første av disse arbeider, som han offentliggjorde før »Wealth of Nations», nemlig »The Theory of Moral Sentiments». Av fortalen til de senere utgaver av denne avhandling fremgår det at han fullt ut fastholdt de synsmåter han der hadde utviklet også etterat han i »Wealth of Nations» hadde særbehandlet den økonomiske side av samfundslivet, og at han vilde ha »Wealth of Nations» sett i sammenheng med »Theory of Moral Sentiments». Men hans lære om de økonomiske motiver i »Theory of Moral Sentiments» er en ganske annen enn den Vaihinger synes å ha tenkt sig. Han hevder nemlig der at trangen til å vinne medmenneskers aktelse er den sterkeste av alle menneskelige drivfjærer — og bemerker endog uttrykkelig:

The desire of becoming the proper objects of this respect, of deserving and obtaining this credit and rank among our equals, is perhaps, the strongest of all our desires, and our anxiety to obtain fortune is accordingly much more excited and irritated by this desire, than by that of supplying all the necessities and conveniences of the body, which are always very easily supplied.

Det turde således neppe være for dristig å si at Adam Smith's lære går ut på de sociale motivers predominans over de økonomiske.

Leser en »Wealth of Nations» omhyggelig igjennem, vil en også finne at Adam Smith stadig er opmerksom på at menneskenes handlinger på det økonomiske område kan bli bestemt av faktorer som velvilje, sedelighet, rettferdskjensler, billighet, medlidenhet, sedvaner og kutymmer.

Når alle sånne ikke-økonomiske hensyn kan bety noe på det økonomiske område, skyldes det en ganske enkel kjensgjerning av psykisk art. Nemlig den at ethvert individ som skal fatte en beslutning på det økonomiske område, fatter denne beslutning etter en totalitetsoverveielse som tar hensyn til alle sider ved saken, og etterpå vil det aldri være mulig med sikkerhet å avgjøre om et enkelt motiv har vært det avgjørende. Derfor viser det sig også stadig at de som vil uttale noe om økonomiske forhold ut fra den virkelighetsfjerne opfatning at i økonomiske anliggender tenkes der bare økonomisk, disse stuetenkere og abstraktikere har alltid bommet, og jeg skulde være tilbøielig til å tro at de alltid vil komme til å bomme når de skal anvende sin tenkning på kjensgjerningenes sammenfildrede verden.

Selv om det nu imidlertid var lykkes for marxistene å fastslå den rent økonomiske karakter av de historiske drivfjærer, hadde de med dette ikke utrettet noe for den egentlige materialisme, for mellom de økonomiske faktorer hører de økonomiske idéer. Ethvert økonomisk foretak blir skapt ut fra en idé. Enhver økonomisk politikk har sine kilder i bestemte økonomiske idéer. Overordentlig lærerik er den inngående analyse som Eli Heckscher nylig har underkastet merkantilismen i sitt ypperlige tobinds verk. Her er det, iallfall etter mitt skjønn, lykkes ham å godtgjøre at de forskjellige faser i den merkantilistiske utvikling ikke skyldtes gjennomgripende endringer av produksjonsforholdene, men derimot omslag i de rådende idéer. Jeg skulde tro at en tilsvarende grundig analyse av andre økonomiske epoker vil gi tilsvarende resultater. Iallfall vet vi med bestemthet om den efter-merkantilistiske tid at begivenhetsgangen til stadighet er blitt påvirket av abstrakte økonomiske idéer. *Laissez faire* var én idé, planøkonomien er en annen. Marxismen selv er heller ikke noe annet enn et egenartet kompleks av økonomiske idéer, som har viktige kilder av ikke-økonomisk art i den hegelske filosofi og annen romantikk.

I den idéverden våre tanker hører til, er forresten denne motsetning mellom materialisme og idealisme, som Marx

tilla så stor betydning, ikke noen levende realitet lenger. Nu søker vi nemlig grunnlaget for vår metodiske sociale og historiske tenkning ikke i abstrakte antiteser fra den rene filosofi, men i psykologien. De urkrefter som driver den historiske utvikling finner vi da i de menneskelige drifter: selvopholdelsesdriften, kjønnsdriften, foreldredriften, herskerdriften, anerkjennelsesdriften, erkjennelsesdriften, uavhengighetsdriften og de sociale drifter som vi kanskje kunde kalle samværsdriften og sammenslutningsdriften. Jeg skulde tro at den historiske forsker gjør vel i regne også med perverse drifter som den sadistisk betonte ødeleggelsesdrift og den masochistisk betonte underkastelsesdrift. Kanskje bør vi også ta med en drømbetont transcendentaldrift. Det som blir kalt »økonomisk« derimot, tilhører det område av midler som menneskene bruker for å kunne opfylle de tilkrevne tilfredsstillende av driftene stiller. Alt økonomisk er derfor sekundært.

Men i lys av disse erkjennelser må vi stille det krav til historien at den skal fortelle hele sagaen om de menneskelige vesener. Enhver livsytring i fortiden kan komme i betraktning; det eneste som må bli avgjørende for om den bør tas med i en historisk behandling, er en vurdering av dens kausale betydning. Historikerens hovedoppgave blir nettop den å belyse samspillet mellom de forskjellige grunnfaktorer og — om mulig — å forklare dem.

Men skal historikeren ta dette sikte, må han først og fremst prøve å gjenskape miljøet i den tid han skal skildre.

Vi må da huske på at et miljø er et syntetisk fenomen. I en tidsalders miljø inngår momenter fra alle livsområder. Ved siden av de momenter den historiske materialisme vil gjøre til de enebestemmende, har vi også alle de erkjennelser — og alle de illusjoner — som spilte en rolle for datidens mennesker.

Stiller en oppgaven på denne måten, er der imidlertid et moment det gjelder ikke å overse: Like viktig som det er at miljøsyntesen får med alle betydningsfulle momenter, like viktig er det at den ikke får med noe fremmedmoment.

Her gjelder det å være på stadig vakt. Ingen feil er lettere å begå for en historiker enn den å skyve erkjennelser og idéer fra senere tider inn i et tidligere historisk miljø. Og på sett og vis er det meget vanskeligere å bringe på det rene de ting som menneskene på et bestemt fortidig tidspunkt ikke visste enn det de alt dengang var på det rene med. I en samtale kom jeg engang til å gi et paradokssvar som stiller det jeg her mener i et særlig skarpt lys. Da jeg holdt på med å skrive en skildring av det sociale miljø i Norge i 1840-årene, fikk jeg av en av mine venner det spørsmål: »Hvad mener du nu er den viktigste betingelse for å skrive om Norge i 1840-årene?» Jeg svarte: »Ikke å vite noe om det som hendte i Norge i 1850-årene.»

Det metodiske grunnkrav for en historieforskning som særlig tar sikte på å skildre miljøet og å forklare miljøforandringene, blir da det å begynne med studiet av de samtidige kilder.

Men det er ikke tilstrekkelig bare å studere de samtidige kilder. Det hender nemlig at den samtidige beskrivelse kommer til å overse begivenheter som senere kan få gjennomgripende virkninger.

Anatole France har engang skrevet en liten fortelling som kaster et dypt søkelys inn i denne helhet av tanker og erindringer som den samtidige vurdering bygger på. Så intenst er den skrevet at ingen som har lest den, noengang vil være istand til å glemme den. Det er fortellingen »Le Procureur de Judée» i »L'étui de Nacre».

Den foregår en tid etter Tiber's død og handler om en romersk patricier, Ælius Lamia, som lå ved Bajæ for å ta bad. Da han en dag spaserte ved stranden, støtte han tilfeldigvis på en av sine gamle venner, Pontius Pilatus, som han kjente fra den tid Pilatus hadde vært landshøvding i Judea. Pilatus, som eiet en villa i nærheten, innbød Lamia til å spise middag hos sig dagen etter, og da de var ferdige med måltidet, blev de sittende en tid utover og pratet, først om forskjellige filosofiske spørsmål, senere om gamle minner. Lamia fortalte da at mens han var i Judea hadde han

engang forelsket sig i en jødisk danserinne. Hver gang hun optrådte, møtte han frem for å se på henne og beundre henne. Men så forsvandt hun en dag; han søkte etter henne overalt, men ikke noe sted var hun å finne. Tilslutt fikk han høre at hun hadde sluttet sig til en sekt som fulgte en galilæer. »Han het Jesus», sa Lamia; »han var fra Nazaret og blev korsfestet for en eller annen forbrytelse. Pontius, husker du denne mann?» Pilatus rynket brynene og la hånden over panden som om han vilde søke riktig etter i sin erindring. Så, etter noen øieblikk: »Jesus?» mumlet han, »Jesus fra Nazaret? Ham husker jeg ikke.»

Denne lille fortellingen av Anatole France, som i sine uventede sluttreplikker peker hen på svakhetene ved de samtidige kilder, minner oss forresten også om en helhet av verdensbegivenheter som det er særlig vanskelig å forklare innenfor det skjema den historiske materialisme har stillet op. I middelalderens økonomiske system inntok kirken en dominerende plass. Den var tidens største passive kapitalist. Også i aktiv økonomi tok kirkelige institusjoner livlig del. Ved avgjørelsen av sociale og politiske spørsmål spilte nesten bestandig kirkens økonomiske interesser med. Og ikke bare dette: kirkens økonomiske teorier virket i mange henseender bestemmende inn på hele middelalderens økonomiske praksis. Men de første opprinnelser til alle disse økonomiske kjensgjerninger må søkes i en sekterisk religiøs bevegelse i et lite land langt fra de byer som dengang var politiske og økonomiske brennpunkter, — en bevegelse som selv forkynte at den ikke var av denne verden.

På samme måte som en kausalanalyse av det økonomiske liv i middelalderen før eller senere vil bringe oss tilbake til årsaksrekker som har religiøse opprinnelser, vil en kausalanalyse av de økonomiske hendelser i vår egen tid rett som det er føre oss inn på tankerekker og idéhelheter som hører ikke-økonomiske områder til. Meget ofte støter vi også på en direkte brytning mellom økonomiske interesser på den ene side og forskjellige ikke-økonomiske idéer på den annen. En sånn brytning vil den historiske materi-

alist bare kunne sette sig inn i fra den ene side, mens en syntetisk forsker vil ha forutsetningene for å klarlegge alle de viktigere årsakslinjer som har bestemt motsetningene. I de siste årene har der verden over gjort sig gjeldende en stadig sterkere tendens til en sammenfiltrering av idébestemte, maktpolitiske og økonomiske spørsmål. Sluttresultatet blir ofte nok at de økonomiske interesser viser sig å virke svakere motiverende på de besluttende mennesker enn bestemte følelsesbetonte idéer. En forsker som skal forklare det uventede forløp utviklingen av den siste verdenskrise har fått i tiden etter 1931, vilde således ingen vei kunne komme dersom han ikke først og fremst beskjefte sig med de nasjonalistiske idéer; for det som kjennetegner de økonomiske begivenheter fra høsten 1931 frem til idag, det er fremfor noe annet at de mest overfladisk gjennomtenkte nasjonalistiske idéer har dominert over verdens mektigste økonomiske interesser og sikrest begrunnede økonomiske tankegang.

Nu er det særlig ett moment som forklarer at utviklingen kan ta et sånnt forløp, det nemlig at mens mange idéer, ikke minst i en populariseringens og agitasjonens tid som vår, blir fremført i så enkle former at selv folk med lite utviklet tenkeevne mener å kunne gripe dem, krever det betydelige innsikter både av teoretisk og praktisk art å komme på det rene med det reele innhold av økonomiske interesser. Meget ofte er det også tilfellet at de politisk bestemmende er økonomisk uoplyste. Der tales så ofte om de økonomiske årsaker til verdenskrigen, og sikkert er det at visse økonomiske interessemotsetninger var med å forme de politiske motsetninger som dannet forutsetningene for at krigen kunde komme. Men de regjeringsmedlemmer og diplomater som i juli 1914 hadde sluttavgjørelsen i sin hånd, hadde vært ute av stand til å la sine beslutninger bestemme av sitt lands økonomiske interesser, selvom de aldrig så meget hadde ønsket å være tjenere for disse interesser. For de kjente dem ikke.

Den historiker som fra tid til annen under sine forskninger har fått anledning til å kaste et gløtt inn bak kulis-

sene, vil i slike tilfeller ofte ha gjort den erfaring at det har vært nokså forbausende årsaker og motiver som i de avgjørende øieblikk virket bestemmende.

I det hele tatt: en historiker må alltid være forberedt på å møte det uventede. Derfor må han bruke alle metoder og tenke sig alle muligheter. Ikke noe er farligere for ham enn den »neglektive» tankegang. »Den som søker skal finne, men ikke det han søker etter», heter det hos Arne Garborg. Jeg tror det er skjebneordet for enhver historisk forsker — som gir sig forskningen ivold.

Men når jeg i dette foredrag har stillet kravet på historisk syntese op som motsetning til den historiske materialisme, kan der ikke da svares at selve syntesekravet er en forkastelig forhåndsidé, — akkurat som den historiske materialisme?

Nei: syntesen er bare den sammenfattende avslutning som blir nødvendig når selve forskningen skal spres over alle felter der årsaker kan finnes.

Wilhelm Keilhau.